

Esonova Marjona Sirojiddin qizi

SHDPI,

San'atshunoslik kafedrası o'qituvshisi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada dutor sinfi o'qituvchisining kasbiy mahoratida dutor ijrochiligining dastlabki jarayoni haqida fikr mulohazalar bildirilgan.*

Kalit so'zlar: *Dutor, Cholg'u asboblari, O'zbek xalq musiqasi, Dutor ijrochiligi, Gamma, Etyud, O'zbekistonda, Ijrochi sozanda.*

Sharqning musiqiy cholg'ulari eng qadimiy o'ziga xos jonli san'atdir. Ana shunday cholg'u sozlardan biri - Dutor – o'zbek xalqining madaniyati bilan tarixan chambarchas bog'liq san'at ramzidir. Dutor – chertib chalinadigan qo'sh torli musiqiy asbob bo'lib, O'zbekistonda va qo'shni Sharq mamlakatlarida yashayotgan o'zbek, tojik, turkman va qoraqalpoq xalqlari orasida keng tarqalgandir. O'zbek xalqining ma'naviy merosi mazmunida dutor cholg'usi ijrochiligi aloxida o'ringa ega. "Musiqqa san'atidagi asosiy faoliyatlardan biri cholg'u ijrochiligidir. Zo'r ijroni tinglab, lazzat, quvonch, ilhom tuyg'ularini his etamiz yoki yunonlar aytganidek, «katarsis» – ichki, ruhiy poklanish va yangilanish jarayonini boshdan kechiramiz."¹ Musiqqa qaysi xalq tomonidan yaratilgan bo'lsa ham, hammaga tushunarli. Uni hammaga tushunarli qilib ijro etish san'atini o'rgatish esa biz o'qituvchilarning vazifamizdir. Cholg'u asboblari ta'limi orasida dutor ta'limi alohida o'rin tutadi. San'at yo'nalishida dutor cholg'usi ijrochili bo'yicha bilim olayotgan o'quvchi-ijrochi faqat o'zbek xalq musiqasi bilangina cheklanib qolmasdan, qardosh xalqlar yaratgan musiqqa asarlari va jahon

¹ Qodirov R.G'. Musiqqa psixologiyasi.-T: Musiqqa, 2005.-9 bet
www.tadqiqotlar.uz

musiqachilari ijro etadigan musiqalarni o'rganishlari va ularni yuksak darajada mahorat bilan ijro etib musiqa ixlosmandlarini baxramand etishlari lozim. Abdurauf Fitrat tomonidan ham yuksak darajada mahoratlidutor ijrochilik uslubi fikr mulohazalar bildirilgan.

U «Bu kunlarda bizning eng mashhur dutorchimiz samarqandlik Hoji Abdulaziz qo'lini taxtaga urmay chalg'oni uchun uning dutori havas bilan tinglanadir»², – deb dutor ijrochiligining o'ziga xos jihatlariga e'tibor berib o'tadi. Shuningdek J.Rasultoyev o'zbek dutor ijrochiligiga doir risolasida ta'kidlaganidek: “Musiq madaniyatimizda sof ma'nodagi muallim ustozning o'zi, ayni paytda u ham murabbiy, ham sozanda san'atini o'zida mujassamlashtirgan shaxs hisoblanadi. Shu tufayli o'rgatish-o'rganish jarayonining o'ziga xos siru asrorini bilmay turib bu an'ananing xususiyatlarini to'laligicha anglab ololmaymiz”.³

Dutor ijrochiligidaijrochilik mahoratini oshirishda yaxshi sozga ega bo'lish, dutorni aniq va tiniq sozlash hamda gamma va etyudlarning ijro etishning ahamiyati katta. Gammalarni turli zarblarda chalib, o'ng qo'l harakatini oshirishda gammalar katta yordam beradi. Gamma ustida ishlagandan so'ng, albatta etyud chaldirish shatr. Etyudni ijrochilik mahoratni oshirishda mustaqil mashg'ulotlar vaqtini ham to'g'ri taqsimlashning ahamiyati kattadir. Chiroyli tovush chiqarish uchun ham etyud tanlay bilish zarur. Gamma etyudlar takrorlangandan so'ng asar ustida ishlab, berilgan asarni eshitib ko'rib, talabaning xatolarini to'g'rilab borish o'qituvchining vazifasidir. Shu bilan birga talabaga berilgan asar sanog'i, kuyni sanab yoki shu sanog'da dirijyorlik qildirib asar ustida ishlansa, talaba dirijyorlik faniga ham yaxshi tayyorgarlik ko'rishi va asar sanog'ini tez o'zlashtirishi mumkin. Asar dutorda chalganda talabaga iloji boricha notani kuylab ijro qilsa, talabaning eshitish qobiliyati va solfedjio fanidan o'zlashtirishiga katta yordam berishi mumkin. Shuningdek, o'qituvchi va talaba asarni birgalashib ansambl bo'lib ijro etishsa, talabada eshitish, idrok etish qobiliyati hamda ijrochilik mahorati o'sadi. O'qituvchining dutor ijrochiligi mahoratini oshirishda mustaqil

² Fitrat.A. «O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi» T.; 1993.28-29-betlar.

³ Rasultoyev.J.K. O'zbek dutor ijrochiligi. T.-1997. 34-bet

ta'limni to'g'ri tashkil eta olishi muhim omil hisoblanadi. O'quvchi, ijrochi-sozandaning har kuni o'z ustida mustaqil ishlash vaqtini taxminan quyidagicha taqsimlash mumkin:

- 15 daqiqaochiqordazarbmashqlardaishlash.
- 30 daqiqagammalarvauchtovushliklarustidaishlash.
- 30 daqiqaetyudvamashqlarbilanishlash.
- 30 daqiqa asarlardagi murakkab joylar ustida ishlash.

Shuningdek, o'quvchi konsert ijrosi uchun tayyorlanishi kerak bo'lgan badiiy asar ustida taxminan bir, ikki soat ishlashi lozim. Melizmlar ham shular jumlasiga kiradi. Bunday taqsimlashda tinimsiz shug'ullanishi ko'zda tutilmadi. Ikki soatdan so'ng yana ikki soat yoki har bir soat orasida ozgina dam olinsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Musiqa ijrosini tarbiyalashda dastlab musiqa, so'ngra texnik imkoniyat, undan keyin dinamika, badiiy ijroustida ishlash deyish xato bo'ladi. Chunki asarning barcha jihatlari bir vaqtda o'zaro bog'liq holda olib boriladi. O'quvchining musiqa sohasiga qo'ygan birinchi qadamidan boshlab butun ijodiy faoliyat davomida bu yondashuv jarayonlari davom etadi. Kichik shakldagi badiiy asarlarni o'quvchi qancha ko'p ijro etsa, unda kompozitorlar va bastakorlar uslubi haqida tushunchalar paydo bo'ladi.

Musiqa asarining mazmunini diqqat bilan aniq va chuqur tahlil qilsak, bu sohaning o'z qonuniyatlari borligini ko'ramiz.

O'quvchining notani varaqdan o'qib chalishi ham ijro mahoratidagi eng zarur yutug'i hisoblanadi. O'quvchi nota o'qishi uchun kerakli bo'lgan bilimlarni egallagandan so'ng, avval osonroq bo'lgan asarlarni ko'rib chiqishi zarur. Shuning uchun dutorda ijrochilik mahoratini shakllantirishni ma'lum maqsad asosida tizimli ravisgda oddiydan murakkablik tomon bosqichma-bosqich amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Dutorda chalinadigan mashqlarning maqsadli bo'lishi zarur. Avvalo asar tanlanadi, so'ngra shu asarning bir qiyin bo'lgan qismi mashq uchun tanlash mumkin. Musiqa asarlari ustida ishlash jarayonini 3 ta asosiy bosqichga bo'lish mumkin.

Birinchi bosqichda asarning mazmuni.(asar mazmunini tanishtirishdagi

ba'zi aniqliklar): a) asar qaysi musiqa janriga taalluqli (pyesa , poema , vals)
b) asarning shakli (bir qismini ko'p qisimli, sonata, maqom, variatsiya va hokazo)
d) asarning xarakteri (sho'x, g'amgin, lirik, yumoristik, mardonavor va h.k.)
Bulardan tashqari asarning qaysi, kim tomonidan yozilganligi, yaratuvchi bastakor yoki kompozitorning uslubi yoki yo'nalishini, asarni ijro etuvchining ijrochilik psixologiyasi; lirikaga xosmi yoki oyingaroqmi, milanxolikmi? hamda ijodiy fantaziyasining darajasi mazkur asar muallifiga o'quvchining munosabatini o'rganish lozim.

Ikkinchi bosqichda asarning nota matnini to'g'ri ijro etish talab etiladi. Ijroning pala-partish bo'lmasligi , mukammalligi uchun quyidagilarga amal qilish zarur:

1. Balandlik aniq bo'lishi.
2. Tovush uzunligi aniq bo'lishi.
3. Muallif yoki muharrir ko'rsatmalari, vazn aniqligi, sur'ati , dinamik aniqlik, zarblar aniqligini bilish.
4. Alohida ishlash talab qilinadigan qismlarni aniqlash.
5. Har bir epizodning maqsadini aniqlash. Musiqa ham boshqa jarayonlar kabi harakatda bo'ladi, ya'ni, o'zining ko'tarilishi va tushishi holatlari bo'ladi.

Uchinchi bosqich dutor ijrochiligida badiiy ijro ya'ni ijro bezaklari ustida ishlashdan iborat bo'lib ular: nola, qochirim, bezak, naholak, gulpar, qoshish⁴ kabi turlicha nomlardan iborat. Dutor ijrochiligida bezaklari yozilishi va ijro etish uslublari xususida ustida Boqijon Rahimjonovning ishlarini ko'rsatish mumkin.⁵

To'rtinchi bosqich musiqa asarlari ustida ishlashning xulosa bosqichi bo'lib o'quvchi jo'rnavoz bilan chalib chiqishi lozim. Bu vaqtda asarni yoddan chalish maqsadga muvofiqdir. Ijro jarayonida mazmunli va mantiqli emotsiya, hishayajon bilan fikrlab, asarni chuqur his etgan holda vaznni asar talabida, badiiy, erkin, kerakli darajada ijodkorlik bilan, o'ziga ishongan holda ijro etishga erishish lozim. Asar ijrosini to'liq egallagandan so'ng bajariladigan vazifalar :

⁴ Bubezak Qo'qon va Namangan "qochrimi"ga o'xshash.

⁵ Rahimjonov B. H. Dutor taronalari. T., 1983 y.

- Notaga qarab asbobda chalish.
- Notasiz asbobda chalish.
- Nota bilan asbobda ko‘rib chiqish.
- Notasiz, asbobsiz fikrda chalib chiqish.

O‘zbek xalq musiqasida va an’anaviy ijrochilida og‘izdan og‘izga o‘tib yuqori saviyada ijro etib kelinayotgan asarlarni o‘rganishda texnik vositalardan foydalanish, o‘qituvchi o‘zi ham ijro etib eshitishning roli katta. O‘quvchiga xirgoyi qilishni o‘rgatish ham yaxshi samara beradi. Faqat notadagi asarni ijro et, deyish talabaning imkoniyatlarini cheklab qo‘yadi. Dutor sinfi o‘qituvchisi o‘quvchiga asar tanlaganda uning zarblari, imkoniyatlarini ham ko‘zda tutish kerak. Bunda oddiydan murakkabgacha boorish metodi asos bo‘lib xizmat qiladi. Dutor ta’limining mazmuni o‘quvchilarning ijodiy ijrochilik qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan. Shu tufayli ijobiy natijalarga erishish yo‘llarini izlash savodli, madaniyatli, chuqur bilimli o‘qituvchi shaxsiga bog‘liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodirov R.G‘. Musiqa psixologiyasi. - T.: Musiqa, 2005. -80 bet.
2. Fitrat. A. «O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi» T:, 1993.–56-bet.
3. Rasultoyev J. O‘zbek dator ijrochiligi. –T., «O‘qituvchi», 1997. 112 bet